

একবিংশ শতিকাৰ প্ৰথম দশকলৈ ‘গৰীয়সী’
আলোচনীত প্ৰকাশিত উপন্যাসৰ ভাষা : এটি
বিশ্লেষণাত্মক অধ্যয়ন
(লক্ষ্মীনন্দন বৰা আৰু পূৰ্ববী বৰমুদৈৰ উপন্যাসৰ
বিশেষ উল্লিখনসহ)

বড়োলেণ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভাষা শাখাৰ অন্তৰ্গত অসমীয়া বিভাগৰ
অধীনত পিএইচ. ডি. ডিগ্ৰী প্ৰাপ্তিৰ বাবে প্ৰদত্ত
গৱেষণা গ্ৰন্থ

কংকন তালুকদাৰ
অসমীয়া বিভাগ
বড়োলেণ্ড বিশ্ববিদ্যালয়
কোকৰাঝাৰ, বি.টি.আৰ., অসম

২০২৫

**EKABIᅇŚĀ ŚĀTIKĀR PRATHAM
DAŚĀKALOI GARIYOSHĪ ĀLOCHANĪT
PRAKĀŚĪTA UPANYĀSAR BHĀŚĀ : ĒᅇTI
BIŚLĒŚAᅇĀTMAK ADHYAYAN
(LAKᅇMĪNANDAN BORĀ ĀRU PĪRABĪ BORMUDOIR
UPANYĀSAR BIŚĒᅇ ULLIKHANSĀHA)**

[A THESIS SUBMITTED TO BODOLAND UNIVERSITY FOR
THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY IN
THE SUBJECT OF ASSAMESE IN THE
FACULTY OF LANGUAGE]

Submitted by :

KANGKAN TALUKDAR

Assamese Department

Bodoland University

2025

উপসংহাৰ

উপসংহাৰ

‘গৰীয়সী’ আলোচনীত প্ৰকাশিত অসমীয়া উপন্যাসৰ ভাষা সম্পৰ্কে কৰা অধ্যয়নৰ অন্ততঃ আমি এই কথা নদি ক’ব পাৰোঁ যে পূৰ্বৱৰ্তী অৰুণোদয়, জোনাকী, আৱাহন, ৰামধেনু, মণিদিপ, প্ৰান্তিক অসমীয়া, আমাৰ প্ৰতিনিধি, প্ৰকাশ আদি আলোচনীয়ে কাটি থৈ যোৱা অসমীয়া ভাষাৰ ক্ৰমবিকাশিত আৰু আধুনিক যুগৰ বাটটোৰ ‘গৰীয়সী’ যোগ্য উত্তৰাধিকাৰী। অসমৰ সামাজিক-ৰাজনৈতিক জীৱনৰ এছোৱা প্ৰচণ্ড দ্বন্দ্বজৰ্জৰ সময়তে জন্মলাভ কৰি হাজাৰ ধুমুহাৰ মাজতো মূৰ তুলি থিয় হৈ থাকি এইখন আলোচনীয়ে যে কেৱল অসমীয়া সাহিত্যৰ বেদীতে পুষ্পবৃষ্টি কৰিছে এনে নহয়, অসমীয়া ভাষাকো নব্য আয়তন প্ৰদান কৰিছে। পূৰ্বৰ অধ্যায়সমূহত বিস্তাৰিত বিষয়বস্তুৰ আধাৰত আমি ‘গৰীয়সী’ত প্ৰকাশিত উপন্যাসসমূহৰ ভাষা সম্পৰ্কে থাওকতে তলৰ কথাকেইটা ক’ব পাৰোঁ-

‘গৰীয়সী’ৰ পৃষ্ঠাত প্ৰকাশিত উপন্যাসসমূহৰ মাজত অসমীয়া ভাষাৰ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দুয়োটা ৰূপেই ৰক্ষিত হৈছে। পৰম্পৰাগত বুলি কওঁতে ইয়াত তৎসম, অৰ্ধতৎসম, ধন্যাত্মক, অনু প্ৰাস, দ্বিৰুক্ত আদি শব্দৰ ব্যৱহাৰ বাহুল্য, ব্যাকৰণগত দিশসমূহৰ অনুগত অনুসৰণ, অলংকাৰাদিৰ প্ৰয়োগ আদি দিশসমূহক ইংগিত কৰা হৈছে। আকৌ আধুনিক বুলি কওঁতে ইংৰাজী, হিন্দী, বাংলা প্ৰভৃতি দেশী-বিদেশী শব্দৰ উদাৰ ব্যৱহাৰ, ইংৰাজীৰ আৰ্হিত বাক্যৰীতি নিৰ্মাণ, প্ৰতীক-চিত্ৰকল্পাদিৰ প্ৰয়োগ আদি বিষয়ক সাঙোৰা হৈছে। চন্দ্ৰপ্ৰসাদ শইকীয়া, অৰুণ শৰ্মা, মেদিনী চৌধুৰী আদি ইয়াৰে প্ৰথম খুলৰ আৰু ৰীতা চৌধুৰী, ফণীন্দ্ৰকুমাৰ দেৱচৌধুৰী, দেৱব্ৰত দাস আদি দ্বিতীয় খুলৰ ঔপন্যাসিক। অৱশ্যে এইখিনিতে উল্লেখ কৰা ভাল যে দুটা খুল বুলি ক’লেও কিন্তু এইসকল ঔপন্যাসিক কেৱল এটা বৃত্তৰ গণ্ডীতে আবদ্ধ বুলি একে আধাৰে ক’ব নোৱাৰি। অৰ্থাৎ চন্দ্ৰপ্ৰসাদ শইকীয়া, মামণি ৰয়ছম গোস্বামী আদিয়ে ভাষাৰ পৰম্পৰাগত শৈলীটোক নিৰ্বাচন কৰিলেও কিন্তু ইংৰাজী, হিন্দী আদি বিবিধ উৎসৰ শব্দ বা বাক্য ব্যৱহাৰ নকৰাকৈ থকা নাই। অনুৰূপভাৱে দ্বিতীয় খুলটোৰ লেখকসকলেও নতুনৰ আমদানিত পৰম্পৰাগত ভাষাৰ ব্যাকৰণ আৰু শৈলীক একেবাৰে আওকাণ কৰা নাই। পৰম্পৰা আৰু আধুনিকতাৰ সুসমন্বয় (balanced)ত ‘গৰীয়সী’ৰ উপন্যাসসমূহে ভাষিক অবয়ব নিৰ্মাণ কৰিছে।

লোকভাষাৰ প্ৰয়োগত বিশেষ গুৰুত্ব ‘গৰীয়সী’ৰ ভাষাত দেখা যায়। বহুতো পঢ়ুৱৈয়ে লোকভাষা বুলিলে পোনছাটেই সাম্প্ৰতিক ভাষাৰ সৈতে সম্পৰ্ক নথকা এলাক্ষুকলীয়া ভাষা এটা বুলিহে ভাবে। বহুতে আকৌ লোকসাহিত্যৰ বুকুত সংৰক্ষিত ভাষাটোকহে লোকভাষা বুলি ভাবে। লোকসাহিত্যত লোকভাষাৰ প্ৰয়োগ অধিক। কিন্তু তাৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে কেৱল লোকসাহিত্যতে লোকভাষাৰ প্ৰয়োগ পোৱা যায়। আধুনিক সাহিত্যতো কৌশলী লেখকসকলে অৰ্থবহু ৰূপত লোকভাষা সংলগ্ন কৰিব পাৰে। “লোকভাষাত শব্দৰ উচ্চাৰণ বিকৃতি ঘটা দেখা যায়, যুক্তব্যঞ্জনৰ উচ্চাৰণতো নানান বিভ্ৰাট-বিকৃতি ঘটে, শব্দগঠনত ভাষাৰ নীতি-নিয়মৰ প্ৰতি উদাসীন হোৱা দেখা যায়। লোকভাষাৰ শব্দ সম্ভাৰত সমাজ ভাষা বিজ্ঞানৰ ভালেমান লোকনিৰুক্তিৰ সন্ধান পোৱা যায়। লোকভাষাৰ অধ্যয়ন তথ্য বিচাৰ-বিশ্লেষণ সহজ কাম নহয়।”^১ তাতে আকৌ আধুনিক সাহিত্যত লোকভাষাৰ সংযোগ আৰু এক প্ৰযত্নসাধ্য কাৰ্য। কিন্তু প্ৰযত্নসাধ্য হ’লেও ‘গৰীয়সী’ৰ বুকুত ঔপন্যাসিকসকলে লোকভাষা সংযোগ কৰিবলৈ এৰা নাই। আমাৰ নিৰ্বাচিত ঔপন্যাসিকসকলৰ ভিতৰতো অৰুণ শৰ্মা, লক্ষ্মীনন্দন বৰা, ধ্ৰুৱজ্যোতি বৰা, পূৰ্বী বৰমুদৈ আদিৰ উপন্যাসত লোকভাষাৰ সাৱলীল প্ৰয়োগ পৰিলক্ষিত হয়।

ধ্বনিতাত্ত্বিক, ৰূপতাত্ত্বিক, শব্দ-অৰ্থ আৰু বাক্যতাত্ত্বিক দিশসমূহত ‘গৰীয়সী’ৰ ঔপন্যাসিকগোষ্ঠীয়ে অসমীয়া ব্যাকৰণৰ প্ৰুপদী নিয়মসমূহক যথাসম্ভৱ ধৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। শব্দাৰ্থৰ সংশ্লেষ, বিস্তাৰ, সংকোচ, বাক্যগত দিশত যোগ্যতা, আকাংক্ষা, আসক্তি আদি নিৰ্ধাৰণ, বচন, লিংগ, নিৰ্দিষ্টতাবাচক, প্ৰত্যয়, স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয়, কাৰক-বিভক্তি, নামধাতু, কৃদন্ত, তুমুনন্ত আদিৰ উপৰিও সংযুক্ত ব্যঞ্জন আৰু দ্বিস্বৰৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগ আটাইকেইখন উপন্যাসতে কম বেছি পৰিমাণে দেখা যায়। পূৰ্বৰ অধ্যায়সমূহত বিস্তৃতভাৱে এনেবোৰ দিশ আলোচনা কৰা হৈছে বাবে ইয়াত উদাহৰণ দিয়াৰ পৰা বিৰত থকা হ’ল।

অলংকাৰৰ প্ৰয়োগ কম-বেছি পৰিমাণে ‘গৰীয়সী’ৰ উপন্যাসসমূহত পোৱা যায়। অলংকাৰ মূলতঃ সংস্কৃত সাহিত্যৰ বস্তু। বৈদিক-সংস্কৃতৰ পৰাই এইবিধ উপাদান অসমীয়া ভাষাত সোমাইছে আৰু প্ৰাচীন অসমীয়া সাহিত্য বিশেষকৈ কাব্য সাহিত্যক সুসজ্জিত কৰি তুলিছে। আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ ভাষাইও কিন্তু অলংকাৰৰ গুৰুত্বক অস্বীকাৰ কৰা নাই। অলংকাৰ মানে হ’ল একপ্ৰকাৰৰ সজ্জা, যিয়ে সাহিত্যিক ৰচনাক অধিক আকৰ্ষণীয় আৰু মনোৰম কৰি তোলে। অলংকাৰৰ প্ৰধান

কাম হৈছে ৰচনাৰ মাজত বিশেষ মাধুৰ্য সৃষ্টি কৰা। এই কথা 'গৰীয়সী'ৰ ঔপন্যাসিকগোষ্ঠীয়ে মনত ৰাখিছে আৰু কম বেছি পৰিমাণে নিজৰ সৃষ্টিক আলংকাৰিক অবয়ব দিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। মামণি ৰয়ছম গোস্বামী এইক্ষেত্ৰত আগৰণুৱা। নিৰ্বাচিত ঔপন্যাসিকসকলৰ ভিতৰত গোস্বামীৰ উপন্যাস দুখনতে সৰ্বাধিক অলংকাৰ প্ৰয়োগৰ দৃষ্টান্ত দেখা যায়।

ভাষাৰ কাব্যিক ভংগীক 'গৰীয়সী'ৰ উপন্যাসসমূহে ধৰি ৰাখিছে। কাব্যিক ভংগী মানে হৈছে নান্দনিক গুণসম্পন্ন শব্দ, বাক্য, অলংকাৰাদিৰ প্ৰয়োগ। ব্যাকৰণত প্ৰাপ্ত নীতি-নিৰ্দেশনাসমূহক মানি চলি চিখাচিখি ভাষাৰে লিখি দিলে হয়তো বৰ্ণনাত্মকভাৱে এখন উপন্যাস হ'ব, কিন্তু পাঠকৰ অন্তৰত সেই উপন্যাস পঠনৰ বাবে ৰতি নুপজিব। এইটো কাৰণতে বহুতো ঔপন্যাসিকে তেওঁলোকৰ ৰচনাৰ ভাষাত কাব্যিকতা আৰোপ কৰিবলৈ প্ৰয়াত্ন কৰে। অৱশ্যে উপন্যাসৰ ভাষাত এই কাব্যিকতাই পাৰ ভাঙি গ'লে সেয়া আৰু উপন্যাস হৈ নাথাকিব, পেনপেনীয়া কবিতাহে হৈ পৰিবগৈ। এই বিষয়ত 'গৰীয়সী'ৰ ঔপন্যাসিকসকলক সচেতন বুলি ক'ব পাৰি। আটাইকেইগৰাকী সাহিত্যিকৰ উপন্যাসতে কাব্যিক আবেশে এক লয়ৰ জন্ম দিছে যদিও কোনো কাৰণতে এই কাব্যিকতা বা লয়ক পাৰ ভাঙি যোৱা বুলি ক'ব নোৱাৰি। নিৰুপমা বৰগোহাঞি, ফণীন্দ্ৰকুমাৰ দেৱচৌধুৰী, ৰীতা চৌধুৰী, চন্দ্ৰপ্ৰসাদ শইকীয়া, মামণি ৰয়ছম গোস্বামী আদিৰ উপন্যাসত এই কাব্যিক লয় অধিক পৰিমাণে দৃষ্টিগোচৰ হৈছে।

আধুনিক অসমীয়া সাহিত্য বিশেষকৈ কাব্যসাহিত্যত সংলগ্ন এবিধ এৰাব নোৱাৰা উপাদান হৈছে প্ৰতীক আৰু চিত্ৰকল্প। উপন্যাস সাহিত্যতো কৌশলী লেখকে এই প্ৰতীক আৰু চিত্ৰকল্পৰ যথাযোগ্য ৰূপায়ণেৰে সাহিত্যিক অধিক উপাদেয় কৰি তুলিব পাৰে। 'গৰীয়সী'ত প্ৰকাশিত উপন্যাসসমূহৰ বেছিভাগতে চিত্ৰকৈল্পিক বৰ্ণনাৰ ব্যাপ্তি পৰিলক্ষিত হয়। বিশেষতঃ ধ্ৰুৱজ্যোতি বৰা, দেৱব্ৰত দাস, মামণি ৰয়ছম গোস্বামী, নিৰুপমা বৰগোহাঞি, অৰুণ শৰ্মা, পূৰ্বী বৰমুদৈ, লক্ষ্মীনন্দন বৰা আদি আটাইবোৰ ঔপন্যাসিকেই চিত্ৰকৈল্পিক ব্যৱহাৰেৰে ভাষাক সজীৱ, গভীৰ, স্পষ্ট আৰু ৰসাল কৰি তুলিছে। চিত্ৰকৈল্পিক ভাষাই বহু সময়ত 'গৰীয়সী'ত একোখন স্লেচ্ছ নিৰ্মাণ কৰিবলৈকো সক্ষম হৈছে, যাৰ উদাহৰণ আমি অধ্যায়সমূহৰ ভিতৰছোৱাত দি আহিছোঁ। চিত্ৰকৈল্পিক ভাষাতকৈ পৰিমাণত কম কিন্তু সাহিত্যিকৰ অনুৰাগ প্ৰাপ্তিৰে ব্যঞ্জিত প্ৰতীকী ভাষাও 'গৰীয়সী'ত জিলিকি উঠিছে। দেৱব্ৰত দাস, মামণি ৰয়ছম গোস্বামী, ৰীতা চৌধুৰী আদিয়ে প্ৰতীকী ভাষাৰ

ব্যৱহাৰেৰে ঠায়ে ঠায়ে চৰিত্ৰ আৰু কাহিনীক অধিক গভীৰতা প্ৰদান কৰি বৰ্ণনাক কেৱল অৰ্থঘন আৰু সাহিত্যিক সুখমামণ্ডিত কৰি তোলাই নহয়, পাঠকৰ চিন্তাশীলতাকো উদ্দীপিত কৰি তুলিছে।

‘গৰীয়সী’ৰ উপন্যাসসমূহত ঘৰুৱা সৰল বাক্য, জতুৱা ঠাঁচ, প্ৰবাদ-পটন্তৰ আদিৰ পৰিমিত আৰু কৌশলী প্ৰয়োগ পোৱা যায়। পৰিৱেশ বৰ্ণনাত প্ৰায় প্ৰতিগৰাকী ঔপন্যাসিকেই সিদ্ধহস্ততাৰ পৰিচয় দিছে। উপমা, ৰূপক, অলংকাৰ আদিৰ যথাসম্ভৱ ব্যৱহাৰিক প্ৰয়োগ কৰিবলৈ ঔপন্যাসিকসকলে চেষ্টা কৰিছে। ভাষাৰ চাতুৰ্য প্ৰকাশতকৈও এইসময়ৰ ঔপন্যাসিকসকলে পাঠকৰ আগ্ৰহ আৰু গ্ৰহণক্ষমতাৰ প্ৰতি অধিক দৃষ্টি নিষ্ক্ষেপ কৰিছে বুলি ক’ব পাৰি। অনুভূতিৰ আতিশৰ্যাই উপন্যাসসমূহৰ ভাষাক থকা-সৰকা কৰা দেখা নাযায়। বিবিধ সাহিত্যিক উপাদান ব্যৱহাৰ কৰিলেও সেইবোৰে যাতে পাঠকক আমনি নলগায় তালৈ ঔপন্যাসিকসকলে দৃষ্টি ৰাখিছে। আলোচনীৰ পাতত গল্প-উপন্যাস আদিৰ ক্ষেত্ৰত সম্পাদকৰ হাতৰ বুলনিও থাকে। আমাৰ নিৰ্বাচিত আটাইকেইগৰাকী ঔপন্যাসিকেই যদিও প্ৰতিষ্ঠিত, তথাপিও তেওঁলোকৰ ৰচনাত যে ‘গৰীয়সী’ৰ সম্পাদক বা সম্পাদনা সমিতিৰ হাত একেবাৰেই লগা নাই সেই কথা খাটাংকৈ ক’ব নোৱাৰি। সেয়েহে ‘গৰীয়সী’ৰ সাহিত্যসমগ্ৰৰ ভাষা নিৰ্মাণত ঔপন্যাসিকগোষ্ঠীৰ লগতে আমি সম্পাদকমণ্ডলীৰো নাম লোৱা উচিত বুলি ভাবোঁ। ‘গৰীয়সী’ত প্ৰকাশিত উপন্যাসসমগ্ৰৰ ভাষা মূলতঃ স্পষ্ট, সৰল, আকৰ্ষণীয় আৰু পৰাপক্ষত বাস্তৱৰ কাষ চপা। সাহিত্যিক ভাষা নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত ‘গৰীয়সী’য়ে এটা নতুন ধাৰা নিৰ্মাণ কৰা নাই, কিন্তু পৰম্পৰাগত ধাৰাৰ সৈতে নতুনত্বক আদৰি উদাৰভাৱে অসমীয়া ভাষাক আগুৱাই যাবলৈ যে এটা সৰল বাট কাটি দিছে, সেয়া নিশ্চিত।

ভৱিষ্যৎ অধ্যয়নৰ সম্ভাৱনীয়তা :

অসমীয়া ভাষাত সাহিত্যৰ বিভিন্ন দিশ আৰু উপাদানসমূহৰ যি হিচাপত গৱেষণা হৈছে, সেই হিচাপত আলোচনী সম্পৰ্কীয় অধ্যয়ন-গৱেষণা তেনেই কম। ‘গৰীয়সী’ৰ অধ্যয়নৰ প্ৰাক্ক্ষণত আমি এই বিষয়ত পূৰ্ব অধ্যয়নৰ বিচাৰ-খোচাৰ কৰোঁতেও মাত্ৰ এখন কি দুখনহে বিষয়বস্তু সম্পৰ্কীয় অপ্ৰকাশিত গৱেষণা গ্ৰন্থ বিচাৰি পাইছিলোঁ। আমাৰ গৱেষণা গ্ৰন্থতো আনকি আলোচনীখনত প্ৰকাশিত উপন্যাসসমূহৰ ভাষা সম্পৰ্কেহে অধ্যয়ন কৰা হৈছে, তাকো এটা নিৰ্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত। স্বাভাৱিকতে এই অধ্যয়নক স্বয়ংসম্পূৰ্ণ আৰু এশ শতাংশই নিৰ্ভুল অধ্যয়ন বুলিব নোৱাৰি। এই

বিষয়ত নিশ্চিতভাৱে অধিক গৱেষণাৰ থল আছে। আলোচনীখনৰ বিভিন্ন শিতানৰ ভাষা আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰবাহত সেই ভাষাৰ অৱদান, ‘গৰীয়সী’ত অনুবাদ আৰু পুনঃসৃষ্টি, ‘গৰীয়সী’ৰ আংগিক, ‘গৰীয়সী’ আৰু নব্বৈৰ পৰৱৰ্তী দশকৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ ধাৰা, ‘গৰীয়সী’য়ে সৃষ্টি কৰা পাঠক সমাজৰ মনস্তত্ত্ব, সম্পাদকীয় দৃষ্টিভংগীৰ বিশ্লেষণ, ডিজিটেল যুগত ‘গৰীয়সী’, ‘গৰীয়সী’ত নাৰীচেতনা, সমকালচেতনা আদি অলেখ বিষয়ত গৱেষণাৰ বাট এতিয়াও মুকলি হৈয়েই আছে।

ভাষা সদায় গতিশীল। সেইবাবেই ভাষাক নদীৰ সৈতে তুলনা কৰা হয়। নৈয়ে বিবিধ সঁতি সলাই জান-জুৰি, উপনৈ সকলোকে সামৰি গতি কৰাৰ দৰে জীৱন্ত ভাষা এটাইও অন্য ভাষাৰ পৰা উপাদান সংগ্ৰহ কৰি গ্ৰহণ-বৰ্জনৰ মাজেদি নিজক পৰিপুষ্ট কৰি তোলে। অসমীয়া ভাষাৰ জীৱন্ত ৰূপটোক চিৰায়ত আৰু সমৃদ্ধিশালী কৰি ৰখাত ‘গৰীয়সী’য়ে প্ৰশংসনীয় ভূমিকা পালন কৰিছে। সময়ৰ সৈতে খাপ খুৱাই নতুন শব্দ, ধাৰণা আৰু প্ৰযুক্তিক মাতৃভাষাত উপস্থাপন কৰিও অসমীয়া ভাষাৰ শুদ্ধতা ৰক্ষা কৰা আৰু মানদণ্ড সংৰক্ষণ কৰা, চিন্তাবিদসকলক ভাষাটোৰ সৈতে জড়িত কৰাই ভাষাৰ সংৰক্ষণ আৰু সংবৰ্দ্ধনৰ দায়িত্ববাহী এখন উমৈহতীয়া মঞ্চ গঠন কৰা, অসমীয়া ভাষাৰ সাহিত্যিক আৰু সাংস্কৃতিক বিকাশ সাধন কৰা, ডিজিটেল প্ৰযুক্তিৰ সৈতে অসমীয়া ভাষাক সংযোগ কৰি ভাষাটোৰ উন্নতি সাধন কৰা আদি ভাষা জড়িত অলেখ দায়িত্ব নিষ্ঠাৰে পালন কৰি ‘গৰীয়সী’য়ে এক স্বৰ্গিল দিগন্ত স্পৰ্শ কৰিছে। আপোন গৰিমাৰে ‘গৰীয়সী’ৰ এই যাত্ৰা অব্যাহত হৈ থাকক।

প্রসংগটোকা

১. গোস্বামী, সত্যেন্দ্রনাথায়ণ। “লোকভাষা প্রসংগ”। ভাষাতত্ত্বৰ বিচিত্র কথা, পৃ.২৭৩।